

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2020

A kutató neve	
Fehér Viktor	
A kutatás témája	
A szabadkai magyarok Jugoszlávia-emlékezete	
A kutatás helyszíne	
ország, város	Szerbia, Szabadka
intézmény(ek)	Szabadkai Történelmi Levéltár
A kutatás ideje	
2020. szeptember 1–2020. október 30.	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül)	
<p>A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszékén írt mesterdolgozatomban, és az arra épülő PhD kutatásomban a titói Jugoszlávia emlékezetpolitikáját vizsgálom Szabadkán. Ehhez kapcsolódóan a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj keretében a szabadkai magyarok emlékállítási és megemlékezési gyakorlatainak vizsgálatára fókuszáltam. Arra kerestem a választ, hogy az emlékezés mely rétegei épültek egymásra, konstruálódtak meg, és kerültek háttérbe az elmúlt időszakban, illetve arra, hogy milyen társadalmi cselekvések motiválták, és milyen diskurzusok kísérték a változásokat? A kutatás során az etnicitás körüli folyamatokra figyeltem. Megítélésem szerint ugyanis az etnicitás a kisebbségi magyarság helyzetében központi szerepet tölt be, meghatározó része a hétköznapi tapasztalásnak, illetve a társadalmi-politikai életnek, ráirányítja a figyelmet a közösségi eredet kérdésére, s igénybe veszi az emlékezet identitásbiztosító erejét (Gyáni 2018).</p> <p>A kéthónapos, nagyrészt levéltári, kisebb részben pedig interjúzással kiegészített kutatómunkám során a Jugoszlávia-emlékezet magyar vonatkozásainak mezoszintjére helyeztem a hangsúlyt. A későbbiekben, disszertációm egy fejezetében pedig a folyamatok mikroszintjének feltárására teszek kísérletet (a fogalmakról lásd: Barth 1996). A kettő közti viszony, az egyének és a csoportok közti kölcsönhatások érdekelnek ugyanis. Továbbá, e</p>	

kettő összevetését azért tartom szükségesnek, hogy felszínre kerüljön, milyen kapcsolat van az eszmék és a cselekedetek között, mondatok és tettek között. Amellett érvelek ugyanis, hogy habár az egyén is befolyással van rá, az etnicitás felkínál számára olyan szervezeti csatornákat, amelyek segítségével a kulturálisan meghatározott érdekeit képviselni tudja (Eriksen 2008).

Mezoszinten a szabadkai magyarságot először a szabadkai komplex társadalom kontextusában, majd, mint etnikai/nemzeti csoportot vizsgáltam, a közös cselekvésre mobilizáló vezetők kulturális homogenizációs stratégiái mentén. A hangsúlyt a Jugoszlávia- emlékezet, a jugoszláv emlékállítási gyakorlatokra helyezve, s annak kontextusában, arra keresve a választ, hogyan értelmezhetőek az elmúlt hetven év emlékállításai, s hogyan változtak meg a beszédmódok és a mondanivalók, egy-egy emlékjel kapcsán? A Kelet-Európa több országában zajló nemzeti mozgalmak újjáéledésének időszakában jött létre a Hungarológiai Intézet is 1969-ben Újvidéken, amelyre az intézményesített jugoszláviai magyar identitás és történelmi tudat megteremtőjeként is tekinthetünk. Az 1990. körüli változások során újra előtérbe kerültek az etnikai/nemzeti identitás kérdései. Az új közeghez alkalmazkodva korábbi kapcsolataik és társadalmi hálózatuk megőrzése végett etnikus politikai/társadalmi/kulturális csoportosulások alakultak, akiknek újra meg kellett határozniuk önmagukat, identitásukat. Ennek részeként, részben a megkezdett úton haladva, részben újraértelmezve, jelentős szerepet kapott a közös múlt és vele együtt a közös emlékezet életre hívása, megszervezése. A kutatómunkám során az a kérdés is foglalkoztatott, hogy hogyan értelmezte a magyarság a kialakult változásokat, milyen fordulat következett be a délszláv háború után a kisebbségi, etnikai önmeghatározás, illetve történelmi tudat szintjén, mindez milyen emlékállítások keretében nyert teret Szabadkán, s hogyan formálódott a szocialista Jugoszlávia emlékezete napjainkig?

A fenti kérdéseket az emlékállítási és megemlékezési gyakorlatok vizsgálatán keresztül kíséreltem meg megválaszolni. Lehetőségeim mentén, figyelmem a következő emlékművek, emlékhelyek vizsgálatára terjedt ki: Hősi Emlékmű–Fasizmus Áldozatainak Emlékműve a Szent Teréz, későbbi nevén Fasizmus Áldozatainak terén, A Fasizmus Áldozatainak Emlékműve a Szerb temetőben, a vörös hadsereg elhunyt katonáinak emlékműve a Szerb temetőben, emléktemető a Szabadkán elhunyt harcosok részére a Szerb, a Kéri (szabadkai városrész) és a Zentai úti temetőben, illetve Sándoron (szabadkai városrész), Emlékmű az 1941-44 között elhunyt zsidók emlékére. Emellett az *Akasztottak balladája* és a *Vergődő Madár* emlékművekre, emléktáblákra az elesett harcosok és a

fasizmus áldozatainak neveivel a Kéri és a Zentai úti Temetőben, illetve további helyszíneken a város különböző középületein. Továbbá, arra keresve a választ, hogyan alakult a társadalmi-politikai helyzet Tito halálakor, s hogy hogyan alakították emlékezetét halála után, az erre vonatkozó dokumentumokat is áttekintettem. Kutattam további, különféle politikai rítusokkal kapcsolatos, forrásokat, leírásokat és fotódokumentációkat is a titói szocializmus időszakából. Az alábbiakban, mindegyik átnézett iratra és dokumentumállományra röviden kitérek.

A 60-as számú fond Szabadka Szabad Királyi Város Polgármesteri Hivatalának 1941-1944 közötti dokumentumait tartalmazza, melynek fontosabb iratairól jegyzék is készült. E fondban találhatóak az 1941-ben kezdeményezett Hősi Emlékmű felállításához kapcsolódó iratállagok, melyek kutatásom egyik fontos pontjául is szolgáltak. A háború alatti magyar közigazgatás ugyanis az első világháború szabadkai cs. és k. 8. huszárezredének szeretett volna emléket állítani a Szent Teréz téren. Két évvel később a Hősi emlékmű kivitelezésével megbízott négyes bizottság nevében Hoffmann Kálmán főmérnök kérelmezte a Szent Teréz téren létesítendő hősi emlékmű építésének engedélyeztetését Szabadka város polgármesterétől, dr. Bíró Károlytól, s a munkálatok 1944. január 31-én meg is kezdődtek. Az emlékmű megépítésében azonban, csupán az alapzatig jutottak. A folytatást a hatalomváltás akadályozta meg 1944. október 10-én. A talapzatra viszont, tíz évvel később mégis emlékmű került, jóllehet egy teljesen új ideológiai és emlékezetpolitikai koncepció mentén. A titói Jugoszlávia emlékezetpolitikai lépéseinek keretében a Szent Teréz tér nevét Fasizmus Áldozatainak terére, a tervezett Hősi emlékművet pedig az Elesett Harcosok és a Fasizmus Áldozatainak emlékművére cserélték.

Az új kontextusba került emlékmű további alakulásáról már a 176-os fondból tájékozódhattam, amelynek levéltári elnevezése a Szabadkai Munkásmozgalmi és Népfelszabadító Mozgalomra vonatkozó iratok gyűjteménye (1903-1989). Itt az említett emlékművön túl további, 1945 után állított emlékművet, szobrot, emléksírt, emléktáblát tanulmányozhattam végig. Ezek közül egy, a 176.64. Fond V. *Fotografije (Fényképek)*, 736 – 948. (1919 – 1959) jelzetű gyűjteményre térek ki részletesebben.

A feltüntetett tájékoztató szerint a városban 1919 és 1959 között zajló események fotódokumentációját tartalmazza. Egy tucat fénykép kivételével azonban, túlnyomórészt az 1945 utáni szabadkai eseményeket ábrázoló fényképekkel találkozunk. A fotódokumentáció segítségével végigkövethetjük a második világháború végén formálódó titói Jugoszlávia szabadkai társadalmi-politikai rítusait: a május elsejei felvonulásokat, a megemlékezéseket

a partizán felkelés napján (Harcosok napja: július 7), a tiltakozást Trieszt elcsatolása ellen (1946. július 21-én), stb. Valójában tehát, a jugoszláv szocializmus állami ünnepeinek kezdeti alakulását vizsgálhatjuk a fotóanyagban, amely a második világháború partizán csapatainak tetteire és a „szocialista forradalomra” való emlékezést célozta meg (Rihtman-Auguštin 1990: 22). A rítusok mellett a városi hétköznapiakba is betekintést nyerhetünk: tájékoztató formákról a világ eseményeiről a város főterén, különféle küldöttségek látogatásáról, stb. Ezek közül kiemelésre méltók például a Jugoszlávia újjáépítésében részt venni szándékozó, Magyarországról érkező Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) delegációjáról, a szabadkai vasútállomáson készült fényképek. A képaláírásból kiderül, hogy a fiatalok megálltak a városban a Brčko-Banovići vasútépítésre tartató útjuk alkalmával.

Sajnálatos módon a PhD-kutatásomhoz leginkább kapcsolódó fond, a *Vajdasági Népfelszabadító Háború Harcoszövetség Községi Választmánya - Szabadka (1949-1980)*, rendezetlen, így mutató sem készült a fontosabb ügyiratokról (F: 423). A Harcoszövetség, a titói szocialista diskurzusban, a népfelszabadító háborúnak és szocialista forradalomnak nevezett második világháborús események eredményeinek megőrzését tartotta feladatának különféle rendezvények, emlékműállítások, a háborús veteránokkal való foglalkozás, stb. formájában. A Szabadkai Történelmi Levéltár Levéltári Kalauzának II. kötetében olvasható, hogy az iratanyagban a járás Városi Népbizottságának jegyzőkönyvei, a Harcosok Egyesülete, Harcosok Szövetsége, és az Akasztottak balladája szoborcsoporthoz kapcsolatos iratok találhatóak. Továbbá a „Sárgaházon” lévő emléktábláról, a háborús áldozatok névsora, iktatókönyvek, a tartalékos tisztek mutatókönyve, magnetofon felvételek és egyéb anyag az évi gyűlésekről is megmaradt (Mačković 2016). Magam, a kutatómunkám idejében, két regisztrátorhoz jutottam hozzá. Az egyikben az Akasztottak balladája szoborcsoporthoz és a Sárgaházhoz kapcsolódó iratállomány, illetve az 1967. évi majálisi ünnepek és megemlékezések dokumentációja található. A másikban pedig a vörös hadsereg Szabadkán elesett katonáinak emlékműveinek fotódokumentációja. E fond teljes igényű feltárása tehát, még várat magára.

Szerb Kommunista Szövetség Szabadka Községi Pártbizottságának (1952-1990) fondjából (F:096) a „szigorúan bizalmas” megjegyzéssel ellátott regisztrátor, a Josip Broz Tito halálára kiadott referátum és az államfő halála utáni társadalmi-politikai szituációról készített szabadkai jelentések tekinthetők át. Megtalálhatóak még itt a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottsága részére Belgrádba küldött részvénytílvánító

táviratok is, mely közül 93 a városban működő állami vállalatoktól, 23 a szabadkai városrészek helyi közigazgatási szerveitől, 22 az általános iskolából, 13 a középiskolákból és egyetemekről, további 48 pedig a kulturális és sportegyesületek részéről került kiküldésre. Jelentős hányaduk szerb és magyar nyelven is olvasható.

Végezetül a Vergődő Madár-emlékmű kialakításának társadalmi-politikai körülményeire térek ki. Az emlékművet a bevonuló vörös hadsereg és partizán csapatok, illetve a hozzájuk csatlakozó helyi lakosok által elkövetett szabadkai kivégzések áldozatainak emlékére állították a Zentai úti temetőben, 1993-ban. Állítási idejénél fogva vizsgálatára interjúk készítése mentén kerülhetett sor. Az interjúkból kiviláglik, hogy, habár a civil áldozatok között több nemzeti/etnikai csoport is megtalálható, az áldozatok emlékének ápolását elsősorban a civil szerveztként működő, vajdasági magyar értelmiségieket csoportosító, Kegyeleti Bizottság látja el, meghatározóan vajdasági magyar és magyarországi társadalmi-politikai támogatással.

Záró mondataim keretében szeretném megköszönni a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj Biráló Bizottságának, hogy értékelték kutatási elképzeléseim, s hogy ezzel a kutatómunkám megvalósíthatam. Köszönettel tartozom továbbá a Szabadkai Történelmi Levéltár főlevéltárosának, dr. Mészáros Zoltánnak a mentorálásért, és Stevan Mačković igazgató úrnak a fondokhoz való hozzáférés biztosításáért a koronavírus okozta szabályozások sűrűjében.

MELLÉKLETEK

Tiltakozás Trieszt elcsatolása ellen (1946. július 21-én)

A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség jugoszláviai delegációja (MADISZ)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Barth, Fredrik (1996). Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* 1: 3–25.

Eriksen, Thomas Hylland (2008). *Etnicitás és nacionalizmus*. Budapest–Pécs: Gondolat Kiadó–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

Gyáni Gábor (2018). *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest: Kalligram

Mačković, Stevan (2016). *A Szabadkai Történelmi Levéltár Levéltári kalauza* (II. kötet). Szabadka: Történelmi Levéltár Szabadka

Rihtman-Auguštin, Dunja (1990). Metamorfoza socijalističkih praznika. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. 1: 21–32.

A kutatás módszere

Levéltári forráskutatás, interjúzás, részt vevő megfigyelés, sajtófigyelés.

A kutatási eredmények hasznosítása (pl. előadás, publikáció) és az esetleges további lehetőségek

Kutatási eredményeim konferencia-előadások, tudományos cikkek és egyetemi tantervi előadások keretében szeretném ismertetni. A feldolgozásra szánt források közül egy tervezett cikk és előadás annotált jegyzékét készítettem el.

Változó rezsimek és emlékezetpolitikák egy szabadkai emlékmű esetében (A cs. és k. 8. huszárezred emlékezetétől a fasizmus áldozatainak emlékéig)

A munkában a 60-as fond iratállományát vizsgálom. Megkísérlek egy átfogó leírást készíteni a szabadkai Szent Teréz térre tervezett Hósi emlékmű-állításról, s annak társadalmi-politikai körülményeiről. A munka második részében pedig az elkészült

talapzatra felépített Fasizmus áldozatainak emlékművét vizsgálom, amely már a titói Jugoszlávia terméke. Elsősorban ott is az emlékállítási folyamatokra és a társadalmi-politikai kontextusra figyelek. A munka harmadik részében a titói Jugoszlávia szétesése utáni használatát vizsgálom a Fasizmus Áldozatai emlékműnek és térnek, ezzel kísérelve meg teljes képet kapni egy a változó emlékezetpolitikák egy-egy sajátosságáról egy eset kapcsán.

Az eddigi kutatási eredményekhez kapcsolódó további kutatási tervek

Azon túl, hogy fontosnak vélem a már említett *Vajdasági Népfelszabadító Háború Harcoszövetség Községi Választmánya - Szabadka (1949-1980)* című 423-as fond teljes áttekintését és a hozzá kapcsolódó fondjegyzék elkészítését, kutatásom mikroszintű vizsgálatokkal szeretném kiteljesíteni félig strukturált interjúk, élettörténetek és a tematikus beszélgetések rögzítése által. Mikroszinten a hétköznapi interakciókra és identifikációkra figyelek. A mezoszonttal ellentétben itt arra helyeződik a hangsúly, hogy az egyének miként észlelik környezetük alakulását/változását, s hogy az adott világnézetek, ideológiák miként maradnak fenn vagy alakulnak át a lokális életvilágokban és a magánzférában.

Az ösztöndíjjal kapcsolatos gyakorlati észrevételek (beleértve a leendő ösztöndíjasok számára hasznos tanácsokat)